№ 32 Փետրվարի 21 (Մարտի 5) 1881 Փետրվարի 21 (Մարտի 5) № 32

ՏԱՍՆԵՐՈՐԴ ՏԱՐԻ

ՄՇԱԿ

Տարեկան գինը 10 րուբլ. կէս տարվանը 6 րուբլ: Առանձին համարները 5 կոպէկով

Թիֆլիսում գրվում են միմիայն խմբագրատան մէջ.

Հասցէատարագրերը ընդունվում են այդպէս

Тифлисъ. Редакція «Мшакъ»

Խմբագրատունը բաց է առաւօտեան 10—2 ժամ (բացի կիրակի և տօն օրերից)

Յայտարարութիւն ընդունվում է ամեն լեզուով:

Յայտարարութիւնների համար վճարում են իւրաքանչիւր տողին 2 կոպէկ:

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

Գիւղը և քաղաքը.—ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Նամակ Ախալցխայից. Նամակ Խոյից. Ներքին լուրեր.—ԱՐՏԱՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ. Թիւրքիա. Սուրբ Ռեւլի գիրք.—ԽԱՌՆ ԼՈՒՐԵՐ.—ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ.—ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ.—ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԱԿԱՆ. Դաւիթ բէկ.

ԳԻՒՂԸ ԵՒ ՔԱՂԱՔԸ

Անդրկովկասի հայ գիւղերը տասնեակ տարիներով՝ ապրելով գերմանացիների կամ մալականների գիւղերի հարեւանութեամբ, այնու ամենայնիւ ոչինչ օրինակ չեն վեր առնում իրանց հարեւաններից թէ հողի մշակութեան աւելի կատարելագործված ձևերի կողմից, թէ ընտանեկան աւելի յարմար շինութեան կողմից, թէ այս կամ այն արդիւնաբերութեան ու առհասարակ կեանքի բարեկեցութեան կողմից: Գերմանացին կամ մալականը գիւղական յարմար տներ ունեն, բազմանում են իրանց հողերի, այգիների, բօստանների մէջ այնպիսի արդիւնքներ, որոնց աչքովը այս կամ այն տեղում հայ գիւղացին անհաւատալի էր համարում:

Բայց հայ գիւղացին դարձեալ շարունակում է ապրել գետնափոր, անլոյս, կեղտոտ խրճիթների մէջ, իր անասունների հետ միասին և շարունակում է մշակել հողը այն նահապետական ձևով, որով մշակում էին նրա պապերը, շարունակում է արդիւնաբերել միմիայն այն արդիւնքները, որ արդիւնաբերում էին նրա նախնիները դարերից առաջ:

Այդ երեւոյթը երկու գլխաւոր պատճառներն ունի: Նախ՝ որ հայ գիւղը երկար ժամանակ ենթարկված լինելով թ ի ւ լ ի իրաւունքի (тiулное право) իշխանութեանը, տնտեսական անաչառ դրութեան մէջ էր գտնւում և մնաց մինչև այժմ էլ գտնւում է, երկրորդ՝ որ հայ գիւղական տարրի ամենալաւ, թարմ ույժերը անընդհատ հոսում են դէպի քաղաքը և այլ ևս երբէք չեն վերադառնում գիւղը:

Պարսից տիրապետութեան ժամանակներին այժմեան ռուսական Հայաստանում զօրութիւն ունէր թ ի ւ լ ի իրաւունքը: Կառավարութիւնը իր այս կամ այն պաշտօնեային փոխանակ ռոճիկ տալու պետական գանձից, յանձնում էր մի գիւղ, որի հարկերի մի մասը ինքն էր առնում, իսկ միւս մասը սեփականութիւն էր դառնում պաշտօնեայի: Բայց այդ տեսակ իրաւունքը ժամանակաւորապէս էր տրւում պաշտօնեային պարսից կառավարութեան կողմից, իսկ փոքր գիւղը կրկին արքունի գիւղ էր դառնում, կամ կրկին ժամանակաւորապէս տրւում էր մի այլ պաշտօնեայի:

Երբ Ռուսաստանը նուաճեց պարսկական Հայաստանի այդ մասը, թիւլի իրաւունք ունեցող կալուածատէրերը, այլ և այլ թէ հայ և թէ թուրք խաները, կարողացան ապացուցանել ռուսաց կառավարութեանը, որ իրանք այս կամ այն գիւղը ոչ թէ ժամանակաւորապէս են տիրապետել, բայց որ գիւղը իրանցն է և որ գիւղացիները նրանց պարտական հարկատուներն են: Այդպիսով միայն թիւլի իրաւունք ունեցող կալուածատէրերի վրա գիւղերը վերջնականապէս հաստատւեցան մեր կառավարութեան կողմից և մեր հայոց և թուրք գիւղերը ստիպւեցան կրկնակի հարկեր վճարել՝ մի կողմից պետական գանձարանին, միւս կողմից կալուածատիրոջ: Այդ տեսակ նեղ տնտեսական դրութեան մէջ դժուար էր մեր գիւղերի համար տնտեսապէս առաջ գնալ և զարգանալ և զարգացման մէջ մրցել միմիայն պետական հարկ վճարող գերմանացի կոլոնիստների և մալականների հետ: Այսպէս որ հայ գիւղացին միայն ծուլութենից և անհոգութենից չէ որ աղքատ է, որ եթէ նա տնտեսապէս առաջ դրութեան մէջ է, նա բարեկարգում է իր դրութիւնը, հարստանում, գետնափոր խրճիթներից դուրս է գալիս և լաւ տներ շինում՝ կարող է այն իրողութիւնը լինել, որ արքունի հողերի վրա գտնւող հայ գիւղերը Երեւանեան նահանգում անհամեմատ աւելի հարուստ են, քան թէ կալուածատէրերի, նոյն իսկ հայ և թուրք կալուածատէրերի հողերի վրա շինված գիւղերը: Արքունի հողի վրա եղած հայ գիւղը մի հարկ է վճարում միայն, այն է պետական հարկը,

---

ԴԱՒԻԹ ԲԷԿ

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՎԷՊ

(1722—1728)

—

Դրսից ծառաների, սպասաւորների ուրախութեան աղաղակները բոլորովին խլացնում էին հիւրերի խառնակցութիւնը: Նրանց սեղանը առանձին էր և գինին աւելի առատ: Նրանք շուտով իրանց համար զուռնայ ու սազանդարներ բերել տուեցին, սկսեցին ածել, երգել և պար գալ: Ծառաների այդ յանդուգն մրցութիւնը, կարծես, գրգռեց Բայինդուր իշխանի նախանձը, որը սեղանից վեր բարձրացաւ, ձայն տալով.

—Պար, պար, Բայինդուր իշխանը պար է ուզում.

Պարսից չանչանի «քամանչա-չիբին» որոտացող ձայնը բաւական էր տան կիների ուշադրութիւնը դարձնել զուարճութեան այդ եղանակի վրա, որ հէնց իրանց ցանկութիւնն էր, որի համար մի քանի անհամբերութեամբ էին սպասում: Թինան ժպտալով մօտեցաւ, վեր առեց պատից կախ տուած դափը, իսկ Դարօն ցած բերեց նոյն տեղից քաշ ընկած խաչաձեւ թմբուկները, մինը մեծ, միւսը փոքր, որոնք կապած էին միմեանց սիրիմներով (*): Նա առեց թմբուկները մի փոքրիկ ազբինայ ձեռքը, որը դրեց իր հանդէպ նրա հանդէպ: Այնուհետ էլ իր պարկապզուկը տարկելով, կանգնեց նրանց մօտ: Երաժշտական խումբը կազմեցաւ, ժ[illegible] էին պարողները: Այդ միջոցին Սոֆիան, փէփէլան և Նինոն շարժւեցան միմեանց մօտ, և իւրաքանչիւրը անհամբերութեամբ սպասում էր իր հերթին, որ սկսէ պարը: Մի անմեղ ուրախութիւն,

*) Սիրիմ նշանակում է կաշեայ բարակ փոկ:

իր բոլոր ուշախոհական պարզութեամբ փայլում էր այդ թիֆիլեանցի պէս անմեղ, մանկահասակ աղջիկների դէմքի վրա: Նրանք դեռ հիւրերի գալուց շատ առաջ մի առանձին խնդով էին տարել իրանց զարդարանքի վրա և ամեն մէկը հագել էր իր պահարանից ինչ որ նոր էր, ինչ որ լաւն էր: Այժմ հպարտ և պատրաստ ձգտում էր նրանց թռչկոտել, թռչկոտել թէկուզ մինչև լոյս:

—Առաջ դու սկսիր, քաւոր, տուր Բայինդուր իշխանը, բռնելով ամենափոքրի ձեռքը Նինոյի, ձեռքից և կանգնեցնելով նրան միջնադաշտ:

Նինոն շարժւեցաւ: Թինան իր դափը մատներով սկսեց ածել փոքրիկ բռունցքներով զարդարած դափիկը, իսկ Դարօն փայտեայ բարակ ձողերով սկսեց խցկել թմբուկները: Այնուհետ էլ գոռ էլ տալիս իր պարկապզուկը: Բոլոր հիւրերը արժանանալով հանդիսատես սկսեցին ծափ տալ:

Նինոն պարում էր: Նրա բոլոր անդամները շարժողութեան մէջ էին, և կարծես, մինը միւսի հետ մրցութիւն էին անում, թէ որը աւելի պատշաճ, թէ որը աւելի պատկերելի կերպով կարող է պատմել գործել: Յոգնած Նինոյից յետոյ ընկաւ փէփէլան և ապա Սոֆիան: Երկու միւս քոյրերի պարը ոչինչով չէր զանազանվում առաջինից, միայն դրանք աւելի ծախանկութիւններ ունէին գլխաւորապէս այն պատճառով, որ իրանց պատանի խաղացների մէջ ցոյց տալիս զարմանալի ճարպկութիւններ:

Երբ ընդհանուր զուարճութիւնը աւելի տաքացաւ, պարի մէջ խառնւեցան և հիւրերից մի քանիսը: Նախ սկսեցին Սուրխայ և Դարթիկօն, երկու վրացի ազնուականները մտածեն: Դա խաղալու պար չէր: Նրա մէջ չկար ոչ վայելչութիւն և ոչ կերպ ճաշակ.—դա լեզգիների գրգռված ջղերի արդիւնաբերութիւնն էր, երբ լեռնական մարդը իր ուրախութեան, իր հուզմունքները արտայայտում է վայրենի, անկանոն շարժումներով և կատաղի թռիչքներով: Այդ իսկ պատճառով այդ պարը կոչվում էր լեզգու պար: Աղամարդկանց մէջ նա դեռ պահպանել էր իր վայրենի բնաւորութիւնը, իսկ կիների մէջ բաւական մեղմացած էր:

Բարեկենդանի խառնակութիւնը բոլորովին ընդհանուր դարձաւ, մանաւանդ այն ժամանակ, երբ սպասաւորների խումբը գրաւեց անհամբեր իրանց զուռնայով նրա մօտ: Ծառաները խառնւեցան իրանց տէրերի հետ և սկսեցին միասին պարել: Այդ միջոցին Թինան և Դարօն, որ մինչև այժմ ածում էին դափի ու թմբուկի վրա, իրանց երաժշտական գործիքները յանձնեցին Սոֆիային և փէփէլային, իրանք էլ միացան պարողների հետ: Զուռնայի ձայնը, դափի ու թմբուկների աղմուկը, ծափահարութեան աղաղակը, պարող բազմութեան խառնակ աղաղակը, բազմաթիւ ոտների դոփիւնը,—բոլորը միախառնվելով, ներկայացնում էին մի վայրենի, խառնաշփոթ քաոս: Վրաց թագաւորի առանձին զուարճանում էր...

Այդ խառնակութեան ժամանակ ոչ ոք չէր կարողացել նկատել, որ մի գեղեցիկ մարդ նրա էր մօտեցել, և միանալով ծառաների հետ, ուրախութեան ծափ էր տալիս և բոլոր ուժով աղաղակում էր: Բայց նա չը կարողացաւ երկար անյայտ մնալ Բայինդուր իշխանի սրատես աչքերից, որը մօտենալով նրան, մի սաստիկ բռնցաչ (*) խփեց գլխին, ասելով.

—Բարով, Սարգսո, բարով!—Ծաղկեցիր մանուկ, երբ եկար:

Իշխանի ծանր բռնցաչից չշնած, շշկռած Սարգսը չը կարողացաւ իսկոյն պատասխանել, որովհետև նրա գտակը իշխանի ձեռքի սաստիկ զարկից, իր ամբողջական տեսքը թողնելով, այժմ իջել, հասել էր մինչև նրա քիթը, բոլորովին ծածկելով թէ աչքերը և թէ

*) Բռնցաչ ժողովրդական լեզուով նշանակում է ձախկերով զարկել:

չէր տեսնում: Նա փոքր ինչ ուշքի գալով, ըռնտեց գտակը վեր քաշել, որ տեսնէ, թէ ով էր իր հետ այդպիսի կոպիտ հանաք անողը, որ նրա համեմատ պատասխանէ,—այդ միջոցին իշխանի երկրորդ բռնցաչն իջաւ նրա գլխի վրա և փոքրիկ գլուխը բոլորովին թաղեցաւ անձեին գտակի մէջ, որ այժմ հասել էր մինչև Սարգսի ուսերը:

—Զեռ լսում, քեզ եմ ասում, պատաս աղուէս, երբ եկար, կրկնեց իշխանը իր հարցմունքը:

—Տօ, հէր օրհնած, մի թող տուր աչքերս բաց անեմ, երեսդ տեսնեմ, բարով հազար բարով ասեմ, քեզ հարցնեմ, յետոյ էլ հարկէ կասեմ, թէ երբ եկայ:— Ի՞նչ ես չար հրեշտակի նման հոգիս առնում, պատասխանեց Սարգսը գտակը ուղղելով, որը այժմ այն աստիճան լայնացել էր, որ էլ իր առաջվա տեղում չէր կանգնում:

—Էդ անիծված գտակը ինչու այդպէս գզգզեցաւ... ժպտելութեամբ քրքմխնում էր նա, անդադար ուղղելով գտակը, և երբ տեսաւ, հնար չը կայ, քիթից հանեց իր քթի ընդարձակ աղլուխը (որը մի և նոյն ժամանակ երեսսրբիչ էր) դրեց գլխի վրա, որ գտակի ծակալը փոքրանայ: Իսկ այդ բոլորը երկար չը տեւեց: Իշխանի խաղակցութիւնը Սարգսի հետ նրա վրա դարձրեց բոլոր հիւրերի ուշադրութիւնը, որոնք թողնելով իրանց երգն ու պարը, հաւաքւեցան նրա շուրջը, և իւրաքանչիւրը չը խնայեց հետեւել Բայինդուր իշխանի բարի օրինակին, մի-մի բռնցաչ նրա գլխին տալով, սիրելութեամբ ողջունել նրան: Այժմ գտակը այն աստիճան լայնացաւ, որ ոչ միայն քթի աղլուխը, այլ եթէ մի փոքրիկ բարձ ես իր գլխի վրա դնելու լինէր, գտակը դարձեալ մեծ կը գար:

—Ասում են, Սարգսո, ինչու չես մեռնում, խօսում էր նա ինքն իրան, ուշադրութեամբ զննելով գտակը, մի զոյգ պառաւած լինէր.— էլ մրանից մեծանալ Սարգսը: ամեն անգամ, երբ այդպիսի բռնցաչներ եմ ուտում, բոլոր

իսկ կալուածատէրերի գիւղերը կրկնակի հարկ են վճարում։ Թէև վերջին ժամանակները կալուածատէրերի թիւոյի իրաւունքը սկզբունքով ոչնչացրած է, բայց մեր կալուածատէրերը զարձեալ վերցնում են իրանց գիւղացիներից այլ և այլ բ ն ա կ ա ն հարկեր։

Երկրորդ պատճառը որ հայ գիւղը անշարժ է մնում և ոչ մի կողմից առաջադիմութիւն չէ անում այն է, որ հայ գիւղացիների ամենաընդունակ ոյժերը թողնում են գիւղը և գնակվում են քաղաքների մէջ։ Գիւղացին ձգտում է դէպի քաղաքը, այնտեղ վաճառականութեամբ և մանրավաճառութեամբ պարապելու համար։ Գիւղացու որդին երբ հայոց հոգևոր, կամ պետական միջնակարգ դպրոցում իր ուսումը աւարտել է, բայց մանաւանդ երբ այդ գիւղացին կարողացել է բարձրագոյն ուսում ստանալ, նա այլ ևս իրան գիւղացի չէ համարում և այլ ևս չէ վերադառնում գիւղը, արհամարհելով բահը ձեռք վեր առնել և հողի մշակութիւն անել։

Դրա հետևանքը ի՞նչ է լինում. նախ՝ գիւղական տարրից խլվում են այդպիսով նրա թարմ, ինտելիգէնտ, մտաւորապէս աւելի զարգացած ոյժերը, գիւղացու մէջ այդպիսով երբէք չեն կարող մնացած լինել, նոյն իսկ ուսում ստացած գիւղացիների ձեռքով աշխատանքի աւելի կատարելագործված ձևերը, կենցաղավարութեան աւելի մաքրակեղ եղանակը, գիւղը այդպիսով զուրկ լինելով նոր հոսանքից, միշտ անշարժ է մնում, բացի սորանից ուսեալ գիւղացին զրկված լինելով ինտելիգենցիայի պաշտպանող գիւղական տարրից, անպաշտպան է մնում մանր պաշտօնեաների այլ և այլ կամայականութիւնների դէմ։

Որքա՜ն բան կը լինէր եթէ մի ստանաւալ, մի զասեդատել, մի պրիստավ, գալով մի գիւղ և զանազան վարչական պահանջներ դնելով գիւղացիներին, հանդիպէր գիւղում մի ուսուցչին, որ եթէ ոչ համալսարանական, գոնէ միջնակարգ ուսում ստացած մարդ լինէր։ Այն ժամանակ պաշտօնեան ստիպված կը լինէր յարգանքով վերաբերվել դէպի գիւղացիների իրաւունքները, կամայականութիւն և զեղծումներ չը գործել, այլ իր պահանջների օրինական խիստ սահմաններից չը դուրս գալ։

Այո, դա մեծ դժբաղդութիւն է որ մեր հայ գիւղացին հէնց որ քիչ ուսում է ստացել, նա այլ ևս իրան գիւղացի չէ համարում և չէ վերադառնում գիւղը, բայց ուզում է դեր խաղալ քաղաքում։ Իսկ գիւղը մնում է միշտ անշարժ, նրա մէջ մնում է միմիայն գիւղական ազգաբնակութեան ստէտ, խաւար տարրը։

Բայց որքան արդիւնաւոր է ուսում ստացած գ ի ւ ղ ա ց ու քաղաքի ինտելիգենցիայի մէջ խաղացած դերը, — այդ մենք մի այլ անգամ կը տեսնենք։

Գ. Ա.

ՆԵՐՔԻՆ ՏԵՍՈՒԹԻՒՆ

ՆԱՄԱԿ ԱԽԱԼՑԽԱՅԻՑ

փետրվարի 8-ին

Անցեալ տարվայ դեկտեմբեր ամսին սկսվեցաւ տեղիս հայ-կաթոլիկ եկեղեցու հոգաբարձութեան հաշւի վերաքննութիւնը։ Արդէն վեցերորդ տարին էր, որ մնացած էր հաշիւը անուշադիր մեր ժողովրդի ազդումեան, անհետևողութեան և անհոգութեան պատճառով։ Թէպէտ այս վեց տարվայ ընթացքում ժողովուրդը մի քանի անգամ պահանջել էր հաշիւ, բայց յարգելի հոգաբարձուները միշտ յետ էին ձգել նրա վերաքննութիւնը, զոհ դնելով զանազան խորամանկութիւններ։

Վերջապէս անցեալ տարի ժողովրդից շատերը վճռաբար պահանջեց հաշիւը։ Պ. Ա. Եփրիկեանց և նրա օգնական Ն. Ղորղանեանց հոգաբարձուները այս անգամին էլ աշխատում էին յետաձգել հաշիւ տալը։ Ի՞նչ էր պատճառը,—ոչ ոքի յայտնի չէր… Նրանք նշանակում են հաշուատուութեան համար մի օր, ժողովուրդը հաւաքվում է ուսումնարանում վեց տարվայ հաշիւը մաքրելու համար, —յանկարծ իմացվում է որ պ. Եփրիկեանց Աղէքսանդրապոլ է գնացել ժամանակ գործերով.—Չեմ կարող հաշիւ տալ, ասում է Ն. Ղորղանեանց, քանի որ իմ ընկերս այստեղ չէ…—Այս անգամ խեղճ ժողովուրդը, որ հաշիւ իր բան ու գործը թողած, եկել էր հաշուատուութեան համար, ստիպված է յետ դառնալ։ Դալիս է Աղէքսանդրապոլից Եփրիկեանց, խոստանում է մի այլ նշանակել որ հաշիւ տալ։ Դարձեալ հաւաքվում է ժողովուրդը մեծ յուսով, որ իր քրտինքով աշխատած և փառքաստիբոլուրի համար տուած փողի հաշիւը լսէ։ Ցաւն այն է, որ այս անգամին հոգաբարձուի օգնական Ղորղանեանցն է գնացել Թիֆլիս, իսկ Եփրիկեանց մենակ հաշիւ տալ չէ կարող. ժողովուրդը երկրին դառնում է տուն, դառնում է իր բան ու գործին.

Վերջապէս հաշուատուութեան օրը, ժողովրդի պահանջողութեամբ, որ ինդիրքով դիմել էր Թիֆլիս, նշանակվում է։ Որովհետև ժողովրդի մեծ մասը անտեղեակ էին հաշուապահութեան կանոններից, ժողովրդի կողմից նորից էին նշանակվում հոգևոր կառավարութեան անդամները։

Հաշիւը սկսվում է։ Դարձնում էք մատեանի մի երեսը. նրա վրա գտնում էք աւերված և ջնջված թուանշաններ և նորից վրէն գրած։ Հարցնում էք պատճառը.—«Սխալվեցայ» լինում է պատասխանը։ Դարձնում էք մի ուրիշ թերթ, տեսնում էք ցուցակում գրված հետևեալ տողերը. «Մի մեղւյսեան, ընծայեաց Ն. Հ-եանց, որ արժէր 7 րուբլ, ծախեցինք 7 րուբլիով»։ Նոյն մեղւյսեանը ընծայողը ներկայ գտնվելով վկայում է որ մեղւյսեանը գնված էր ոչ թէ 7, այլ 24 րուբլիով։

Միթէ այդ տեսակ անիրաւութիւններ կարելի է անել եկեղեցու դէմ և ինչ իրաւունքով հոգաբարձուները ծախում էին եկեղեցու ընծաները առանց ժողովրդի գիտակցութեան….

Վերջապէս յայտնվեցաւ որ Ա. Եփրիկեանցի և Ն. Ղորղանեանցի շնորհով մեր եկեղեցին 6 տարվայ ընթացքում պակասել ունեցաւ 72 րուբլ, այն էլ ոչ թէ զուտ գումար, այլ պարտ մնացին յարգելի հոգաբարձուները և, ի հարկէ, հաշիւը վերջացնելուն պէս, ուրախութեամբ ընդունեցան իրանց պաշտօնից հրաժարվելը, համոզելով՝ ի հարկէ առաջարկեան, բայց թող իմանան պարոնները, որ եթէ հաշուատուները սիամիտ մարդիկ չը լինէին, այլ բանիրուն հաշուողներ, և հաշիւը տեսնէին այնպէս, ինչպէս հարկ է, հոգաբարձուները այն ժամանակ ոչ թէ 72 րուբլ պարտ կը մնային մեզ, բայց գուցէ տաս, քսան անգամ աւելի….

Խղճմտանքից զարմանալով մինչև այժմ Ախալցխայի հայ-կաթոլիկների թէ եկեղեցին և թէ ուսումնարանը դեռ ևս չեն ունեցել մի հոգաբարձու, որ առանց ժողովրդի կողմից անէծք և առանց պարտքի հաշիւ տար։ Վերոյիշեալ երկու հոգաբարձուներից առաջ եղած հոգաբարձուն էլ 500 րուբլ պարտ մնաց, որ մինչև այժմ եկեղեցին չէ ստացել լիովին։ Որքան ուրիշ իրանց գրպանն են դնում….

Հայ-Հառան

մի թեթև կարճանում է, կարծես, զետին է մտնում..

—Այնպէս մանի, որ էլ դուրս չը գայ. որ քո սև երեսը մարդիկ չը տեսնեն, գոչեց, վրա թռչեց Բայինդուր իշխանը, և սիրով բռնելով նրա ձեռքից, նստեցրեց տախտի վրա։

Սաքուլը այժմ իր չարաղուշակ զատկը դրեց տակը ու այնպէս նստեց, ոչ թէ փափկութեան համար, այլ աւելի այն նախազգուշութեամբ, չիցէ թէ նրա հետ մի նոր վտանգ ևս պատահի։ Նա այնքան երկիւղ չունէր իր գլխի մասին, որ սովորած էր բանտուչաների, որքան իր զատկի մասին, եթէ զուարճասէր հիւրերը իրանց ձեռքերի ծանրութիւնը միւս անգամ էլ փորձէին նրա վրա։

Բայց Սաքուլի խորամանկութիւնը չարժեց Բայինդուր իշխանի ծիծաղը, որը դառնալով դէպի հիւրերը, ասաց.

—Այժմ ես հաւատում եմ, բոլորովին հաւատում եմ այն առակին, որ պատմում են այդ անպիտանի մասին։

Սաքուլի մասին տասնի ձև ստացած անցքի պատմութիւնը բոլոր հիւրերին յայտնի լինելով, իշխանը հարկաւոր չը համարեց նորից կրկնել, բայց որովհետև մեր ընթերցողին անծանօթ է այդ անցքը, մենք կը պատմենք, գլխաւորապէս այն նպատակով, որ այդ փոքրիկ պատմութեան մէջ նկարվում են Սաքուլի բնաւորութեան յատկութիւններից մի քանի խոշոր գծեր։

Մի անգամ Սաքուլը գարնան սկսի գնար վրաց թագաւորի տանը. ամառանոց, անտառային էր. փողոցներում թանձր ցեխ էր կանգնած. տեղ-տեղ ջուրը բոլորովին լճացել էր։ Որպէս զի իր, առանց դրան ևս մաշված, տրեխները չը փչանան, Սաքուլը աւելի բարւոք համարեց տրեխները հանել, ձեռքում բռնել և այնպէս մերկ ու բոբիկ ոտներով գնալ։ Այդ աւելի յարմար է, մտածեց Սաքուլը, որովհետև այսպիսով տրեխները մաքուր կը մնան, իսկ երբ կը հասնեմ թագաւորի տանը, այն ժամանակ ոտներիս ցեխը կը լուանամ, կրկին տրեխներս կը հագնեմ և այնպէս ներս կը մտնեմ։ Այդ կարգադրութիւնը վատ չէր լինի, եթէ ճանապարհին մի դժբախտութիւն չը պատահէր։ Երբ նա շտապով վազում էր, յանկարծ մի մեխի կտոր խրվեցաւ նրա մերկ ոտքի մէջ։ Ցաւը այնքան սաստիկ եղաւ, որ Սաքուլին ուշաթափ տուն տարան։ Երբ մեխի կտորը դուրս հանեցին, նա ուշքի եկաւ, և նայելով վէրքից հոսող արիւնին, ինքն իրան մխիթարեց այդ խօսքերով. «լաւ էր, որ տրեխներս հագիս չէին, թէ չէ, այդ անիծված մեխը կպոկ էր և տրեխս ծակէր…»

Այդ նշանաւոր մէտաղի համար ոտքի ծակվելը փոյթ չէր, միայն թէ տրեխները անվնաս մնային։

Սաքուլը ազգով հայ էր, բնիկ Թիֆլիսեցի. նա ոչ տուն ունէր, ոչ կին ունէր, ոչ զաւակներ և ոչ հեռաւոր կամ մօտաւոր ազգականներ։ Վրաստանում պարապվում էր վաշխառութեամբ։ Վրաց ազնուականներից ոչ մէկը չը կար, որ Սաքուլին պարտական չը լինէր։ Ամեն մարդ թքում էր նրան, ծրում էր նրան, ծեծում էր նրան, բայց դեռ ոչ ոք մինչև այն օր այնքան քաջութիւն չէր ունեցել, որ կարողանար Սաքուլի անզգամ տոկոսները չը վճարել։ «Սաքուլը քարից փող կը դուրս բերէ»—այդ էր ամենքի կարծիքը նրա մասին։ Վրաց ազնուականների ընդարձակ կալուածների արդիւնաբերութիւնը հազիւ բաւականանում էր լրացնել Սաքուլի տոկոսները։

Նա, ինչպէս վերևում յիշեցինք, մի փոքրիկ մարդ էր, տարիքը անցած քառսունից։ Նրա կարճլիկ ոտները պատած արխալուխը, կարճ, աբրեխները, գտակը, իրանց ժամանակագրութեամբ, գուցէ քառորդ դարով միայն պակաս լինէին նրա տարիքի ամբողջ թւից.—և իր հոգւասար այդ պահպանելի հնութիւնը ինքը Սաքուլը միշտ մեծ պատկառանքով յիշում էր։ Եթէ բոլորովին սխալ ևս համարէք ժողովրդական նախապաշարմունքը թէ կարճիր-չիկամաց մարդիկը ազատորդու զարժ չեն լինում, այլ զետնի տակիցն են դուրս գալիս,—բայց Սաքուլի վերաբերութեամբ այդ կարծիքը պէտք էր բոլորովին ուղիղ համարել, մանաւանդ երբ ի նկատի առնենք, որ նրա երեսի կաշին ստուերի պէս ծակծկած ու ծաղկոտած էր։ Նրա նման մի չորացած ու միայն գծուծ էր գտնել ազգաբնակների մէջ, այլ խաւարի ծնունդների մէջ անգամ հազիւ թէ կը պատահէր մի այնպիսի զարչելի արարած։

Վերջին ժամանակներում Սաքուլը աւելի ընդարձակել իր գործունէութիւնը և բացի վաշխառութիւնից պարապվում էր գերեվաճառութեամբ։ Լեզգիների և կովկասեան այլ լեռնաբնակների անզդոր յարձակումները Վրաստանի վրա բաց արին նրա առջև առևտուրի ու վաստակի մի նոր ասպարէզ։ Լեռնաբնակները գերիներ էին տանում Վրաստանից, ի հարկէ, բռնելով միշտ նշանաւոր ընտանիքներից։ Սաքուլը յանձն էր առնում վերադարձնել գերիներին, ստիպելով պայման կապելով նրանց ազգականների հետ, թէ կը ստանայ այսքան գումար։ Յետոյ նա գնում էր Դաղստան, և գնելով յետ էր բերում գերիներին, ստանում էր խոստացած գումարը։ Նոյն առևտուրը նա կատարում էր և գերված լեզգիների վերաբերութեամբ, եթէ պատահմամբ ընկնում էին վրացիների ձեռքը։ Լեռնաբնակների բոլոր ցեղապետների հետ ծանօթ էր Սաքուլը, և ամեն անգամ նրանց տանը գնալիս, նրանց կանանց համար ընծաներ էր տանում, և ամեն տեղ սիրալի ընդունելութիւն էր գտնում։ Գերեվարները, Սաքուլի գալուստը լսելով, իսկոյն հաւաքվում էին նրա շուրջը, սկսվում էր առևտուրը։ Տարակոյս չը կայ, առևտրութիւնը վերջանում էր միշտ յօգուտ խորամանկ գերեվաճառի, որի համար մեծ աշխատութիւն պէտք չէր միամիտ լեռնցուն խաբելու համար։ Այսուամենայնիւ, Սաքուլը այնքան ընդարձակ վարկ էր ստացել Դաղստանում և լեռնաբնակները այն աստիճան հաւատարմութիւն ունէին դէպի նրա ազնւութիւնը, որ շատ անգամ գերիներին յանձնում էին նրան առանց փող ստանալու, համոզված լինելով, որ Սաքուլը իր խօսքը յարգող մարդ է, կը տանէ և փողերը յետոյ կ' հասցնէ։ Եւ իրաւ, Սաքուլը այդ դէպքերում յարգում էր իր տուած խօսքը, և երբէք չէր պատահել, որ նա որ և իցէ դէպքում զրկած լինէր իր յարաբերութիւնների մէջ լեռնաբնակների վստահութեանը։ «Շատ ուտելը քիչ ուտելուց էլ կը զրկէ մարդուն», անդադար կրկնում էր նա թուրքի առածը.—եթէ մի անգամ բռնեմ ու նրանց փողերը չը վերադարձնեմ, այնուհետև ես մինչև մահ պէտք է զրկեմ ինձ իմ փառաւոր առևտրից։ Այդ դատողութիւնից պարզ յայտնի էր, որ Սաքուլը ուղղութեան, հաւատարմութեան և ճշմարտի վրա չէր նայում նրանց բարոյական կողմից, այլ բոլորովին գործնական կէտից էր ընդունում պարտաճանաչութեան պահանջը։

Այն օրը մարդն էր, որին այնպէս անհրաժեշտ կերպով ընդունեց Բայինդուր իշխանը, որ նոր էր վերադարձել Դաղստանից, բերելով իր հետ գերիների մի ամբողջ քարաւան, և այժմ տուն, անվրդով կերպով նստած էր իր զատկի վրա, և բարեխիղճ ժպիտով ընդունում էր բէկի ազատ հիւրերի զուռն կատակները։ Բայց նրա պատմութիւնը թէ իր ճանապարհորդութեան և թէ իր վերադարձի մասին մնաց անկատար, որովհետև բէկի յոգնած հիւրերը փոքր առ փոքր սկսեցին հեռանալ, ազնիւալի անհետալ բոլորովին զուարճաւելու և ամեն տեղ տիրեց խաղաղութիւն.

Այնուհետև բէկը երկար, միայնակ նստած Սաքուլի հետ խօսում էին։ Ի՞նչ գործ ունէր Վրաստանի առաջին պետական մարդը այդ գերեվաճառի հետ։

(Կը շարունակվի)